

НЕИЗВЕСТНИ ПИСМА НА БОЯН ПЕНЕВ И ДОРА ГАБЕ

СТЕФАН ПАМУКОВ

Жизненият път на Боян Пенев е неделимо свързан с Дора Габе, по все ми ми се струва, че една книга за нейната младост би ни дала сравнително повече за тези бележити личности. В замяна на това ние вече притежаваме по-голяма част от изповедите и на двамата, които са неоспоримо свидетелство за вътрешна близост и интелектуален личен свят. Естествено е най-ранните писма от тази непубликувана кореспонденция да насочват към разкриване едновременно на тяхното битие и на емоционалните им възбуждания. В малко по-късен период от време написаното от Боян Пенев представлява от само себе си угълбена психограма. Тук той неволно стига до самоанализи, които не намираме дори в неговия дневник. Оказва се, че този диалог в много отношения е по-цялостен и задълбочен, защото долавяме такива черти, които другаде едва са загатнати. И навсякъде Боян Пенев поражавя с откровеност и прямота. Със същата неподправена житейска сила въздейства и нейното слово. В такъв смисъл въпреки всички превратности на съдбата верният им образ е само в една неразделна връзка. Ненапрасно в стихотворението „Посвещение“, макар да са изминали няколко десетилетия от смъртта му, Дора Габе не се бои да утвърждава това единно начало:

Светът е пълен с музика.
Светът е пълен с теб.

Сега, след откриването на тяхната кореспонденция, обнародването на значими страници от нея е израз на зачитане преди всичко на духовната им висота.

БОЯН ПЕНЕВ — ДОРА ГАБЕ

14 септември 1908. Утро.

Потребна ми е, казах, атмосферата на твоята душа. А аз мога да я имам и когато бъдеш далеко от мене. Бих ли могъл да я имам? Да... Помежду ни не трябва да произлезе нищо грубо, нищо рязко. Ако ни е съдено да се разделим, ние трябва да се разделим с хубави чувства, с хубави спомени един за друг. И нека в тях таим мълката си. Потребна ми е една вътрешна самоувереност, че спомени за мен не те гнет, че в това, което стана, което не мога да назова, след месеци, след години ти все ще намиращ по нещо ново, по нещо хубаво. Потребно ми е в душата си да бъда самоуверен, че с нищо не съм те обидил, че ти всякога, и сега, и после, би могла да пристъпваш с доверие към мен и да ми поверяваш интимните тайни на душата си. Никои друг няма да те разбере. [...]¹

¹ Поради обширността на някои от писмата се наложиха известни съкращения в тази публикация (вж. оригиналите в ЦДИА — фонд Дора Габе).

София, срещу 27. X. 08. Полунощ.

[...] Мисълта, че ти ме обичаш, писмата ти — ми доставят наслада, каквато не съм изпитвал никога през живота си. Можеш ли разбра какво значи всичко това за мене! Досега, до срещата си с тебе аз съм живял съвсем сам; с никого не съм споделял радостта и мъката си, никой друг не е чувствувал бодростта и умората ми, никому не са били знайни безсънните нощи, които съм прекарвал над масата си, дългите монотонни дни, които не са ми носили нито скръб, нито радост, при все туй неусетно са минавали, запечатани в паметта ми с дирите на тежък, упорен труд. И сега — толкова много щастие отведнъж. . .

Помниш ли Фауста в Алпите? След преживените крушения той се възражда под благотворното въздействие на Елфите — жителните сили на природата — и в първия момент, когато слънцето изгрява над глетчерите, той не може да понесе блясъка на неговите лъчи:

So ist es also, wenn ein sehndend Hoffen
Dem höchsten Wunsch sich traulich zugerungen,
Erfüllungspforten findet flügeloffen.²

В онези дни — как са далеко те сега! — когато се чувствувах съвсем сам, аз мечтаех понякога за тебе, ала никога не повярвах, че ти си тъй близо [...].

София, 30. X. 08

[...] Аз не знаех, че бих могъл толкоз много, толкоз силно да обичам. В любовта ми към теб няма място за никаква друга страст, за никакво друго чувство. Аз бях уверен, че ако те срещна, моя скъпа мечта, ще те обикна с всичката сила на душата си, навеки. Но не знаех, че в душата ми е спотаена толкова много любов. От ден на ден тя се разраства все повече, луда, неудържима и аз трябва да употребя усилие, за да обуздам нейния стремителен, мощен полет. Феб-Аполон, сега аз разбирам каква мъка е трябвало да изтраеш, за да управляваш мъдро небесната колесница на слънцето.

Днес навън е студено, влажно, вали непрестанно дъжд. Но за мен е доста да си представя какво би било, ако беше сега при мене, за да почувствувам, че в мен и около мене е по-светло и от най-светлия пролетен ден.

Прочетох няколко пъти писмото ти. Навярно вече си получила сбирката. Пиши ми какво впечатление ти прави. Днес дадох да подвържат най-красиво по един екземпляр от твоите песни и моята студия за нашата библиотека. [...]

Какво да ти кажа за Мара? Аз мисля, че нейното предопределение е да бъде жертва — не само предопределение, но това ще бъде за нея и щастие. Има жени, които намират щастие си в това да принесат някому жертва себе си, цялата си душа, да вжидат как мъжа, когото сляпо, безответно обичат, се издига върху базната смърт на техните съкровени идеали. В историята на немската литература аз зная една жена, Шарлота Щиглиц, която се самоубила, за да събуди от апатия човека, когото е обичала, и да го тласне към ново, съживително за него творчество. Тя знаела, че той силно я обича и че няма да понесе равнодушно нейната смърт. Обаче той е бил посредствена, ограничена натура и с нищо не е заслужавал сторената жертва. [...]

Аз те разбирам много добре, чувствувам каква мъка ти причинява всичко това, за което ми разправяш и защото намирам тия страдания безплодни, искам да те избавя от тях. Помисли — и ти ще ме разбереш добре. Не бивай, душко, робиня на всяко свое чувство. Има чувства, които, колкото и да ни примамват,

² Така една надежда закопняла до своята най-висша страст възлиза, на събдването портите видяла.

(Превод: Кръстьо Станишев)

могат и трябва да бъдат преодоленни. Такова е и състраданието, за което ми говориш. . .

София, 28. XI. 08

[. . .] Когато аз седя по цели часове над масата си и работя, когато мисля за теб и виждам ясно всичко онова, което с усилие трябва да завоеваме, за да първим по-нататък и да се чувствуваме по-свободни, когато нощем чувствувам тишината тъй живо около себе си и мисля за изминатия ден, когато мъчително искам да прозра в онези дни, които ще бъдат наши — мислиш ли ти, че аз не вярвам в своя труд, в своето призвание, в нашето бъдеще? Аз знам, че в душата си всякога ще остана млад, а това за мене е достатъчна увереност, че нищо в моя живот няма да бъде повторение, че всичко, що оставя трайна дия в мен, не е без значение и смисъл — и нашата любов — знам още, че около мен всякога ще бъде просторно, защото в този мир, когато творя аз, ще се отразява един друг — безкраен и неизчерпаем.

Онова, за което загатваш, не е първопричина: в него е смисъла на апатията и бавната смърт. Дай ми да чувствавам винаги твоята нежност и чистота, дай ми една целувка, заради която да дам всичкия си живот, но не трови напусто душата си.

Не чувствуваш ли ти, че животът има смисъл много по-реален, по-човешки и по-дълбок от този, който ти разкриваш в своята неясна скръб? Скъпо мое дете, не те ли примамва в него онова, което е тайна, което те кара да се стремиш и да го постигаш? Ти си слисана само пред единия образ на живота. Извърни поглед и ще видиш колко разнообразни отблясъци има той наоколо ти.

София, 22 авг. 1910

Душик,

Не ми се сърди, задето не ти писах досега. Ето вече втори ден откак съм тук и още не мога да дойда на себе си от уморителното пътуване, от старата обстановка у Колюви, на която все още не мога да привикна, и от цял куп работа, която ме чака. . . Чуда се кога и как ще я преодоля. Вчера ходих да коригирам в Народната библиотека, но и там не може спокойно да се работи. Днес коригирах у дома — привърших най-сетне коректурата — вмъкнах някои съществени поправки. Искам непременно да променя заглавието на статията, но ми не иде на ум какво друго заглавие да туря. Сборникът се печата бавно. Наредени са досега само моята статия (първа) и „Кървава песен“ на Пенча. На всеки случай до Нова година ще излезе и поради това не се безпокоя. Работата за Пансия трябва да дам в Книжовното дружество най-късно до края на септември, за да се отпечата навреме. Разбира се, ще успея да я дам и по-рано. Реших да не работя в Народната библиотека — много е шумно там. Ще се пренеса или в Книжовното дружество, дето има отделна стая за работа, или пък в Университетската библиотека, дето е още по-тихо и удобно. Това лесно ще се уреди. Колюви нямат намерение да се местят — малко е неудобно тук за спане, но какво да се прави, ще продължим с Бела, докато дойдете. Не се безпокойте. Храним се в „Славянска беседа“ — Бела, когато иска, остава у дома да се храни. Тъй че криво-ляво добре сме. Понеже тая неуредица малко ще трае, ще се примирим с нея и спокойно ще чакаме няколко седмици.

Тук — сума новини. Най-напред срещнах на улицата М-те Стойчева. Връщаше се от пазар. Придружих я до дома ѝ. Живеят още в старата квартира, но скоро ще си излизат. Пита ме за теб как си, поправила ли си се, добре ли ти е подействувало морето. Казах ѝ, че си почерняла малко и че си останала в село, за да набавиш 750 грама. След това отидох в Народната библиотека (забравих да ти кажа, че Стойчева покани мен и Бела на концерт — за кога, още неизвестно). Заверих там Пенча, един рисувач и един литограф. Пенчо вече печата новата сбирка,

от която ни четё някои работи. Понеже с нея иска да мистифицира българските читатели (човек трябва твърде много да ги обича или твърде много внимание да обръща на тях, за да бъде толкова находчив в начините, по които ги забавлява), приготвил е 20 рисунки, прерисувани все от негови портрети, които уж изобразяват 20-х писатели на неговата антология. Един от тях прилича на хайдутин, други на вагабондци, трети на негр, четвърти на сипаничав италиански бандит — нито един на човек! А Пенчо ги наредил на масата като карти за игра, любува им се, прережда ги и с една смешна самоувереност обяснява кой какво изобразявал. . . Пенчо ми направи впечатление на стар човек, който се залъгва с всевъзможни глупости, защото не може да си намери по-смислена работа, напр. да иде в манастира при г-жа Белчева, да си откъхне там малко и да дойде на себе си. Посъветвах го да не вмъква тия рисунки в сбирката си. Но той е толкова влюбен в тях, че едва ли ще ме послуша.

Г-жа Белчева е в манастир (пиши ѝ: „Не забравяй и мене в своите молитви“) някъде към Радомир. Щяла да стои там, докато се разхлади времето. [. .]

Една вечер тук узнах за Яворов ми пише, че се чувства в Paris твърде зле. Минка, Петковата сестра, умряла тъкмо преди 40 дни, погребали я в Paris. Какво нещастие! Струва ми се, Яворов беше толкова безхарактерен в отношенията си към нея, че едва ли нейната смърт ще остави дълбока следа в душата му, едва ли ще разбере и почувствува она дълбок трагизъм, който той сам е създавал в съдбата на това нещастно момиче. Знам положително, че то бе готово да стори всичко за него, да се откаже от близки, да даде най-скъпи жертви. . . А той предпочиташе да се забавлява, да иронизира над своите и нейни чувства, да се залъгва със софизми и постоянни намерения, които винаги се изключваха, отколкото да се реши на една определена постъпка. Уверен съм, че всичко това ще свърши у него с малко поетизиране, с малко декламация и трагически жестове. Да би могъл да страда и мълчи, да би могъл да се замисли над станалото — не като поет. Колко желателно би било то да образува един етап в неговия вътрешен живот! Но Яворов е натура, непроменлива даденост — той само се проявява, без да се развива и мени. Аз тъй отблизо го познавам, че не мога да го не съдя жестоко. [. .] До сега не получих нищо от теб. Как прекарваш там? Добре ли се чувствуваш? Спори ли ти работата? Все още не мога да разбера, че сме се разделили за малко. Все ми се струва, че ще те видя, ще ти чуя гласа. Когато съм с други и когато съм сам, аз съм само с теб. Колко е тихо и спокойно в душата ми, каква дълбока радост се таи там [. .]. Моята любов — тя винаги ще остане една дълбока радост, която аз никога не ще мога изрази. В нея има и слънце, и сълзи — тя е дълбока, колкото и страданието — аз вярвам, че тя ще ме преживее, че над душата ми безкрай ще трепти нейното безсмъртно крило и аз ще живея вечно в пролетния лъх и в един трепетен лъч на есенното слънце. Да би могла да разбереш ти, която не мога да отделя никога от себе си, колко много, колко много те обичам.*

Целувам те най-горещо. Твоят Боян

4. Събота. 1911. X.

Denk'es, o Seele. . .³ Защо няма днес никакво писмо от теб? Навярно си много уморена и не ти остава време да ми пишеш. Но аз с такова нетърпение очаквам от теб писмо! Какво казаха виенските лекари, ще ли трябва да останеш там по-дълго-време, как се чувствуваш — пиши ми по-скоро всичко. Всичко искам да зная. Мен тъй ми е мъчно за теб — Ich hatte einst ein schönes Vaterland. . .⁴ Cera и аз съм

* Частично това писмо е публикувано за първи път преди 25 години по желание на поетесата (вж. Литературна мисъл, 1962, кн. 4 — „Из кореспонденцията на Боян Пенев до Дора Габе“).

³ Помисли си, о душо моя. . .

⁴ Аз имах некога прекрасна родина. . .

на чужбина. Дето не си ти, за мен е все чужбина. Кога ще те видя пак! Но ти ме слушай, ти си свърши там работата — времето е тъй хубаво, иди към пратера, слушай музика, гледай хубави картини... Аз ще се радвам заедно с теб. Аз съм винаги заедно с теб и туй, което е твоя радост, радва и мен. Аз съм тук, но се разхождам с теб из Виена и се радвам на това топло, хубаво есенно слънце. [...]

Не ме забравяй и ми пиши.

Твоя Боян

София, 3. XI. 1911. Четвъртък

Мила Дора,

Най-сетне очакваното писмо дойде, но то никак не ме зарадва... Аз не знам как се чувствуваш, има ли полза [...]. За бога, нека старият ми напише най-подробно как стои работата, нека ми съобщава всеки ден — дори ако е възможно на ден по два пъти — как е твоето състояние... Той ми пише, че подир пет-шест дни ще станеш, но мен все не ми се вярва да се свърши тъй скоро работата... Едва одържам сълзите си, като ти пиша — те всеки момент искат да избият навън. От тая заран — откак съм получил затвореното писмо — никаква работа не мога да заломя. Добре че утре нямам лекция. Мисълта ми е все при теб и аз искам да отгатна как се чувствуваш ти там... И не мога. Спомням си клиниката на Стаматова — какви мъки не изпита там! Не е ли същото и сега? Или може би по-лошо? Боже мой, ще полудея тук, в тая неизвестност — иде ми да се кача на трена и да тръгна. Пишете ми веднага, ако е потребно, телеграфирайте ми.

Ти ми пишеш от легло. Как бих желал да бъда сега при теб, да сеядя при теб, да те чувствувам близо до себе си... А вместо това стоя тук сам, безпомощен, затворен.

Не мога нищо да мисля и пиша. Само чувствувам, че съм във властта на една тъпа, постоянна, гнетителна мъка. Само ти би могла да ме освободиш от нея. Теб те няма и аз не зная живея ли или отдавна съм умрял. Имам само едно желание — да съм при теб — мисля, че ще отнема болката ти — искам да ти кажа колко много те обичам и как ми е мъчно за теб, мила, скъпа, единствена. Вън от теб, вън от любовта ми за мен няма никаква радост и никакви страдания. Всичко, което мога да изживея най-силно и от което зависи цялата ми съдба, е затворено в моята дълбока и вечна любов... Какво друго може да има за мен цена! Откак ти замина, за мен опустя целия свят и всичко, което не е свързано с теб, за мен стана безразлично.

Да знаеш само с колко сълзи и с колко мъка те чакам да се върнеш пак при мен! Какво повече мога да ти пиша!

Целувам те хиляди пъти.

Твоя Боян

22. IX. 915

Мила Дора,

Не ти пиша де се намирам, понеже цензурата не позволява това. Планините наоколо са покрити с сняг — напомнят ми Швейцария — се искам да ги уподобя на Eiger, Mönch и Jungfrau. Наистина не са толкова величествени, но все пак красиви са и твърде много свежест лъха от тия снежини, назъбени върхове. Под тях се черпят борови гори. Дишам тоя чист въздух и мисля за теб, мое мило дете. Желал бих да бъдеш и ти тук и да разведриш душата си. И ти като мене обичаш планините, снеговете и боровите гори. Аз съм съвсем сам. Движа се между хора, ала нито един приятел — всички ми са чужди. Николов замина — бог знае де. В Пловдив оставих познайници, но от тук като тръгна, няма от кого да си взема събогом. Аз знам, че ти си навред с мен, навред ме изпращаш и посрещаш — в

тия крайща, тъй чужди за мен. Обичам те много и те целувам. Една гореща целувка на Бела. Целувки и поздравя на всички в къщи.

Твоя Боян

1 октомври 1915

Мила Дора,

Започвам вече да разбирам психологията на Скитника Евреин. Цялата тая действителност, която преживявам от началото на моето скитничество, остава за мен и до ден днешен съвсем странна и чужда. Загубих вече всяка представа за времето и пространството. Миналото ми се струва сън. Всичкия ми труд, всичките ми усилия и планове за бъдещето ми се виждат сега съвсем безсмислени и нищожни. Тук човек всецяло се чувства увлечен в една непобедима стихия и от неговата индивидуална воля не остава ни следа. Струва ми се, че преди години, много отдавна, не аз, а някой друг е седял на моята маса и е работил. Само една мисъл ме свързва с моя предишен свят — мисълта за теб. Когато се почувствувам сам, аз мисля за теб, както е мислил малкия герой на Толстоя за майка си — само един би ме разбрал сега и би се отнесъл към мен съчувствено. . . Пиша ти всичко това и малко ми е неловко, понеже и на цензорите писмата подлежат на цензура. . . Всяка целувка има свидетел. [. . .] За мен никак да се не безпокоиш. Когато има толкова други хора, изложени на лишения и опасности, грехота е да мислите за мен. Ти издържа ли вече изпит за милосердна сестра? Пази здравето си, не се преуморявай и не се нервирай. Как ще помогнеш на другите, ако ти сама се нуждаеш от помощ? Пиши ми повини.

Една гореща целувка от твоя Боян

София, 23. I. 1918

Мила Дора,

Не ме обвинявай за писмата. Има едно недоразумение, за което не съм виновен. Аз разбрах, че те не трябва да минават през цензура. Дирих познат човек, който да пътува за Добрич, но не намерих. А в цензурата сега с никого се не познавам — все нови хора. Поради това именно толкова дълго време останаха у мен тия две нещастни писма: Слава богу, оня ден можах най-сетне да ги изпратя. Ито съм мислил да причинявам неприятности на теб или пък на Бела и на майка ти. Кой знае пък те от своя страна какво ще мислят за мен, като не знаят как стон работата.

За Бела ми е много мъчно. Искам непременно да я видя — може би моето присъствие ще я съживи малко. През февруари съм свободен около една седмица — бих могъл да отида в Добрич, но при едно твърде важно за мен условие — да не бъде там баща ти. Сега той е там — ако към средата на февруари се върне в София, ще ида за няколко дни в Добрич — стига само да ме чака някой там.

Ти напразно мислиш, че моята меланхолия зависи от софийската атмосфера. Атмосферата, от която зависи, аз я нося винаги в себе си. Съветвах ме да пътувам. Само едно пътуване би могло да ми помогне и аз често мечтая за него напоследък.

Двата с Бела в много отношения си приличаме, разбира се, за много работи без да си говорим — аз знам, че тя ме обича, както и аз я обичам — и затова, мисля, не ще бъде зле за двамата ни да се срещнем — не за да се оплакваме един на друг (то е тъй безсмислено!), а така — да помълчим заедно. Но кой знае дали ще бъде възможно това. [. . .] Получи ли 120 хрони? Те са само за концерти и опери. Когато слушаш нещо хубаво, мисли, че в него трепти душата ми, която кога не лъже. За мен музиката завинаги ще остане един хубав спомен и една нисосъществима мечта. [. . .]

Целувам те — Боян

[Пролетта на 1918 г.]

Мила Дора,

Г-ца Тити⁵ се чувства вече по-спокойна. В неделя или в сряда ще тръгне за Виена. По-добре ще бъде за нея да напусне София, понеже не може да понася погледите и любовитството на хората. Всички я питали защо е дошла, защо изглежда така зле; кога ще се жени и пр. Добре ще бъде, ако се залови да работи в Виена — или пък да се влюби отново, което за нея, струва ми се, не е много мъчно.

Вчера мама е получила нов удар. Положението ѝ е критично. От няколко седмици у Колюви е цял ад. Мама припада често. [...] вика, блъска всички наоколо си, къса дрехите си, косите си — и никои не е в състояние да ѝ помогне. Не може да говори, не познава никого — съвсем е обезумяла от тия постоянни удари. Аз не мога да гледам всичко това и когато ми го разказват, разболявам се и дълго време не мога да се успокоя. Навярно и мен ме очаква същото. Тия мои придъци на меланхолия и досада от всичко не ще ме изведат до добър край. Преди два месеца ме безпокоеше лявото око — струваше ми се, че ще се парализира цялата лява половина на лицето ми. Сега спря. Зимата прекарах лошо — едва сега малко дойдох на себе си — но кой знае до кога. Прости ми, че се оплаквам — собствено не се оплаквам, а само ти разказвам за себе си. Бъди поне ти по-благоразумна и не се измъчвай. Твоя характер не е нещастен толкова, колкото моя.

Прекъсвам писмото си, за да не закъснея за лекция. Трябваше още вчера да го изпратя.

Целувам те сърдечно — Боян

София, 5 август 1919

Мила Дора,

От няколко дни насам твърде много се безкокоя за теб. Все ми се струва, че не се чувствуваш никак добре — и се тревожа. Ако наистина не ти е добре там, ако се измъчваш само — ела си. Тук е горещо и има прах — но какво от това, ако тук бъдеш по-спокойна. Пиши ми откровенно как си — няма защо да криеш от мен и да се показваш доволна, когато всъщност може да си съвсем измъчена. Ако не бъдеш откровенна, ще се чувствувам не само огорчен, но и ще се измъчвам твърде много. Моето най-голямо желание е да закрепнеш час по-скоро. Нищо не ми пишеш за състоянието си — и изобщо нищо не пишеш: досега съм получил само едно затворено писмо и две отворени. Нищо повече. Не знам какво да мисля. Пиши ми веднага, но бъди съвсем искрена! [...] Не виждай нищо лошо в това безкокойство — то е безкокойство на едного от най-близките ти, то е защото те чувствувам твърде близка, твърде родствена — и защото постоянно те мисля. Ти неди ме познаваш, не съди за мен само по държането ми. В мен понякога се проявяват мнозина, но в основата им все съм аз — с страданията си, с лутанията си, с своята умора, с желанието си и да живея, и да умра с всичко онова, от което произлизат всичките ми нещастия. В нищо не съм се променил. Не ме забравяй. Знай, че се радвам с всяка твоя радост — и се измъчвам с страданията ти. Когато си спокойна, и мен ми е добре. Моят живот толкова много зависи от теб и от твоята съдба.

Какво да ти пиша за себе си? Нервите ми все са разстроени. Изглежда, че в Варна не ще мога да ида. Михов ми пише, че било невъобразимо скъпо. Той и Табаков ме съветват да не тръгвам. Освен това самото отиване е придружено с твърде много трудности. Имало много француски войски в Варна и околността. Чух, че на варненските гости било заповядано да напуснат града. Всеки ден нови пречки — а лятото минува. Нито съжалявам, нито се радвам. Излизам на разход:

⁵ Вж. писмата на Тити Бранлова, съхранявани в БАН — фонд Б. Пенев.

ка, макар и да не ми се ходи. Миналата седмица направихме с Олшевски една вечерна разходка до Перник с автомобила. Тия дни може да идем пак някъде. От време на време Спиرو ме каани из разходка — но аз тъй много чувствавам, че се счита задължен да ме каани и че му е поръчано да се грижи. [...] Мила Дора, моля ти се, не поръчвай никому да се грижи за мен. Освен твоите грижи ничии други не мога да понасям. Не искам никого да стеснявам — нека всеки се чувствува напълно свободен. Освен това нямам нужда ни от помощ, ни от съчувствие. Не искам никому да тежа. [...]

Целувам те горещо — твой Боян

ДОРА ГАБЕ — БОЯН ПЕНЕВ

Wien, 2. I. 918

Мили Бояне,

Не си прави упреци, че ми пишеш така — до скоро не можех да понасям нищо, което докосва раната ми, но сега съм доста закрепнала. Нека не те мъчи моята мъка — аз не се оплаквам от нея сега — тя е дълбока, но тиха — сякаш [се] е сраснала с душата ми — има ли смисъл да я считам за враг, когато зная, че ще я нося винаги с себе си. Щастлива никога няма да бъда — тая дума ми е чужда, защото нито мога да бъда щастлива, нито го търся щастие. Не намирам, че живота е за да бъде човек щастлив, и нито е за това страшен, защото страдаме. Чрез мъката си аз отърсих от себе си това, което в природата ми не беше мое — отвориха ми се очите за много тъжни, но хубави работи. Живота ми изглежда по-труден, но с повече смисъл. Сякаш сега разбрах, че той е един кръст и съзнателно го понесох — смисълът му и резултатите от това, което сама мога да създам за себе си и за другите, ми дава радост. По-рано за мен нищо нямаше цена — аз разпилявах времето и себе си и апатията ми убиваше всичко. Но моята голяма печалба от нашата катастрофа и най-голямата ми радост ще бъдат, ако един ден, но даже и сега, станем много близки. Бяхме лоши съпрузи — може би условията на живота и нашите различни натури да са виновни за това — какво може да ни пречи да бъдем интимни приятели. Когато четох писмото ти и сълзите ми капеха по него, в сърцето ми растеше радост от това, че ти без страх си разкриваш душата пред мен. Всяка твоя дума и всяко твое чувство намират път в сърцето ми.

Между Бела и теб всичко ще се изглади. Не я упреквай — най-големия ужас за нея беше да мисли зло за теб и ако можеше да го вярва, не би страдала до сега, би се откъснала лесно от теб. Твоята студена гордост и затвореност са причина на толкова недоразумения. За да кореспондира с теб, навярно рискува да има разправии с Спиро и папа — а нито тя, нито мама могат да ги понасят. Но [от] писмото им личи, че те са тъй уморени и измъчени, че самите имат нужда някой пръв да се доближи до тях. Ако нищо не ти пречи да заминеш и те бъдат двете, ще е добре. Те само ще ти се радват. И мама те обича и до последния момент беше враждебна към всеки, който кажеше нещо против теб. Сякаш никога не си отвори устата.

Има един лабиринт, в който си заплетен и оттам иде тая безизходност, към която те води всяка твоя мисъл. Защо предполагаш, че те съдят и ти прощават за някакви грехове? Ти нямаш грях и не се самоизмъчвай! Това, което беше, е всичко, само не грях и престъпление. Грозотата идеше от външния вид на нещата и от недоразуменията — създаде ги и напрегнатата атмосфера, и първото състояние на всички ни, и острата болка, която направих всички ни слаби. Това, което се преживя тогава, трябва да се прескочи — то е грозна заразителна болест, нито с мисъл даже не бива да се спираме там — и като помисля, че от нейния дух ти не си още освободен, страх ме е за теб.

Меланхолията, която носиш в себе си, не оставяй да се превърне на болест! Не се заравяй съзнателно жив, ти, който носиш в природата си зародиша на толкова хубави работи. Детската радост, която си загубил, пак ще се върне, защото не се губи онова, което е основа на душата ти, а тя е детска, — твоята душа — чиста, и хубава, по затова си и често като дете слаб, като дете неразумен, а понякога и упорен и жесток.

Да можеше да отпътуваш на някъде! Трябва да излезеш от условията, в които си — една външна промяна би ти дала много!

Как се радвам на концертите, за които си купих билети! Ще ти пиша за всичко хубаво, което чувам.

Целувам те — Дора

8. III. 918, 10 1/2 вечер

Мили Бояне,

Връщам се от „Fliegender Holländer“⁶ — за пръв път го слушам. От всичко най-силно впечатление ми направи в оркестъра мотива на Сента, на края, след като и тя умира и той затъва в вълните. Сякаш този момент беше вечното след тяхната смърт, това, което ще остане и няма да умре.

В музея няколко пъти се спирах пред портрет на млад благородник от Lorenzo Lotto — блед с черни дрехи, с кротка синя светлина в очите, с издути детски устни, хубава брада и коса около цялото лице. Едва съм се откъснала от него — дотолкова, че Rösch вече ме счита влюбена в него и го разправя навсякъде. Делят ме 5 века от този човек, а утре все пак ще ида да го видя.

Тоя сюжет и тая музика днес! Някак се свързва у мен и разбърка едно с друго — чувствавам се в един приказен мир и не ми се излиза от него...

Лека нощ!

9. Заран

Аргиров ми каза да потърся книгата на Богоров в музея в Прага — писах, но няма отговор — може би защото писмото беше писано на немски. Сега са чехите много зле настроени и озлобени към немците и към нас.

Много ме смущава въпроса с моето отиване в Полша. Аз мислех много нещо да видя и науча там.

Знаеш ли, че писмото ти с портрета е загубено? Двойно се ядосвам и за фотографията, и за това, което ми писа за Бела. Много жалко! Така ще си останеш, без да знаеш какво мислиш и какво те мъчи по тоя въпрос, и тъй ще си останат неизгладени недоразуменията по него. Да знаеш само колко трябва да си предпазлив, когато съдиш за нея и когато ѝ покажеш студенина — тя е много нещастна и сега е съвсем обърквана, с нея трябва като с болен — нежност и предпазливост! [...]

Прати ми още една фоторафия, ако имаш. Чакам и отпечатъци от твои работи. Че тъй много работа си заловил и все нова, че все повече затъваш в нея, че не искаш да излезеш от тая яма, в която се заравяш, че ти е мъчно — това ми е такава бездна от мъка! Аз не мога нищо да ти кажа, нищо да поправам, безпомощна отдалеч да те гледам — и даже и когато нещо хубаво види и чуя, ти не искаш да те вода с себе си...

Целувам те сърдечно — Дора

7. IV. 918

Мили Бояне,

Благодаря ти за писмото и за твоя „Пряпорец“. Тоя път по ми харесваш — даже много ми хареса — и все пак, не се сърди, ако ти кажа, че тук-там слезаш

⁶ „Летящият холандец“.

от висотата, на която трябва да стоиш, преди всичко заради аргументите, с които се защиждаваш, и тона, с който говориш. Има места, където си зъл и бодеш — когато човек има право и когато не го засягат дребните закачки на други — той ще говори с равен, може би и високомерен, но равен тон. Ако пък те възмущават мненията на Ари[аудов], не заради теб лично, а за нашето общество и нашата литература — и тогава възмущението ти не трябва да дохожда до злост. Това чувство е много дребно за по-широка душа. И накрая, дето казваш, че може би няма да се срещаш с Ар[аудов] и пр. — това е много високомерно и уничижително, и пак лично, и не много красиво. Някак много нашенско ми изглежда и не за теб — ти не си такъв и макар много малко да има в статията ти от това, мен ми е неестествено и грозно — сякаш нещо си зел неволно от маниера на заяждане и клюкарство (силно казано, прощавай) на всички наши хора с изключение на теб. Да можеш малко да излезеш в чужбина! Нели не ми се сдържи, дето така направо си казвам мнението! Аз бих могла и да не го кажа, защото преди всичко 90% от това, което пишеш, е вярно и силно, и аргументирано казано, и хубаво написано — казвам ти това, което чужди няма да се осмелят да ти кажат. [..]

Нели си здрав? Какво стана с майка ти — пиши ми за нея.

Целувам те сърдечно — Дора

Wien, 12. IV. 1918

Мили Бояне,

Току-що получих писмото ти. Значи свърши майка ти вече! Много, много ми е мъчно за нея — от всички твои хора тя ми беше най-мила и за нея в душата ми има кът като за моя истинска роднина — някаква органическа връзка остана между двете ни. Това безвъзвратно отиване там, откъдето няма обратен път, и тая празнина, която остава между тях, които си отиват, и нас — и тази болка, за която няма лек — да можеше това да не се връзва тъй дълбоко в душата.

Не зная, Бояне, как да ти кажа, че ме плаши твоето душевно състояние дотолкова, че съм деня и ноща неспокойна и никъде не ме сдържа. [..] Мен ми се струва, че и за двамата ни е добре да се видим за някое време сега. Но против волята си не ме викай — бъди изпълно откровен и естествен. Най-добре би било ти да дойдеш, но надала има такава възможност за теб.

Целувам те сърдечно и чакам отговор — Дора

Wien, 15. IV. 918

Мили Бояне,

Пак не се разбрахме защо си безпомощен пред мен и защо мислиш, че не те поздравявам? Аз те зная с всичко твоё хубаво и лошо дотолкова, че понякога предвиждам твои постъпки. В нищо не съм те осъждавала, а себе си оправдавам. Надала има на света някой да те цени и разбира, както те ценя и чувствавам аз. Не съм ли била свидетелка и съучастница при всички твои душевни прояви и в чужбина, и у дома? [..]

Недоразумения между нас ще има винаги, защото сме много различни — иска не се спираме над тях, а да ги прескачаме. Защо вземаш толкова присърце работата, за която ти писах? Аз всещност предприех това не толкова заради материалната страна. Искам да чувстваваш по-солидна почва под краката си. Това съществуване, висящо в въздуха, ме гнети, тая зависимост от няколко души ми убива енергията. Материалната зависимост води и морална. Трябва да загива нещо извън моята лична работа, нещо, което да ме свързва с живота по-солидно — искам самочувствието на човек, който се уповава на свои собствени сили — какъв извор от енергия дава то. Съзнанието за това и тая потребност са тъй силни у мен, че да искам да се откажа от тях, би значело да спреш вървежа

ми. Аз искам да се измъкна от тая болезненост, на която ставаме роби, от пасивността, която ни парализира. Не мисли, че само вътрешната енергия е достатъчна за това — трябва и гласъци отвън, трябва ми по-реални връзки с живота, иначе ще отивна от него, ще се отдалеча и ще остана само безплодна мечтателка.

Не гледай тясно на тая работа и нека не те огорчават моите предприятия. Като дойде ред да се заловя вече за тях, аз не без твое знание ще го направя и не против чувствата ти.

Чакам от теб телеграма. [...] Ще бъде много добре, ако ти дойдеш. Колкото и неудържимо желание да имам да те видя, плаши ме старата атмосфера: нашите и разговорите им, и забележките им — не зная дали съм достатъчно закрепнала, за да запазя спокойствие и равновесие.

Поздрави Величка и Колю. Занеси от мен цветя на гробищата. Тия дни те ми излиза из ум майка ти. Аз лично можех да ѝ помогна в много, а не го направих. Боже, колко грехове има в душата ми! [...]

Целувки — Дора

Гръбчево, 11. VIII. 1919 г.

Душик,

[...] Видях в Трявна къщата на Даскалов с прочутите тавани — да са само те за гледане! — ами вратите, долапите, огнищата, полиците, сводовите между коридорите и стаите — цялата архитектура на зданието! Тъй красиво, тъй оригинално и чисто нашевно, българско, че ти се приплаква, като го гледаш! Стори ми се, че видях жив някого от ония хора, които са били с дядо Славейков заедно.

Целия град е тъй спазил стила си и всичките си стари къщи — все еднакви, писки, с много прозорци, тесни улички, че би могъл целия да бъде поместен в музей. Малките дворчета греят от цветя, каменните огради светят от чистота. Никога не съм виждала нещо по-красиво от Трявна.

Сиочи имаше луна — толкова много тревненци ни придружиха, водиха ни от къща на къща, пихме кафе, седяхме в градини — до сега ми мирише из бо-силек — всички пяха разни песни на много гласове, тъй искрени и сърдечни, и прости. Тъй хубаво живеят тия хора с чисти ирави, както е и самият им град, и на които трябва цъфнала градина, лунна нощ и малко вино, за да са щастливи. И в гостоприемството си, и ласкавите обръщения, и коректност, и веселост — всичко това е пак истинския българин, когото нито войни, нито други стихии няма да покварят. Друг път винаги ми е било досадно да слушам все същите песни, които преди 15 год. по провинциите съм слушала и все се ядосвах, че хората на едно място стоят в вкуса си — а сега ме покъртваха — и „Лубава си моя горо“, и „Горда Стара планина“, и всичките, които и ти сто пъти си слушал.

Днес съм като окъпана — сякаш ми присадиха в душата нещо [...].

Не се сърди, че не ти пиша много за себе си — аз не мисля за себе си, а за теб мисля, само че не с предубеждение, а тъй просто като за мой близък човек, който, дето и да бъде, при каквито и условия да бъде, все ще ми е близък.

Тук ще остана още — гледам да свикна с неприятностите — все е по-здраво [словно] за мене, отколкото в София.

Целувам те горещо — твоя Дора

Г-и Даскалов ми подари тая книга, която Славчето ще ти даде, у него има много, които няма в Теодоровия списък — да ти препиша ли заглавията или? У него има писма от Петко Славейков, Ник. Михайловски, Раковски! и др. Писмата на Михайловски са по черковния въпрос. [...]

Душик, душик,

Няма ли да се спасим щце с тебе един от друг! Толкова пъти си дохождал до пълното убеждение, че живота ти с мене е кошмар — колко пъти аз се борих, борих, както и сега, разруших в душата си всичко и когато лежа уморена като груп, а ти си самотен и ограбен, и безпомощен, ето ни пак един срещу друг като призраци.

Тъй съм уморена, че нямам дори сили да ти пиша. Едно ми е ясно, че не трябва да почваме отново същия живот и по същия начин. „Бих предпочел да бъда с теб, отколкото с когото и да било друго.“ Това е защото нямаш избор, това е примирение и моята близост ти трябва сама по себе си, но я предпочиташ по нямаме на по-добра.

Животът е тъй дълъг, а ти малко взе от него — жаждата ти за живот е силна и ти не трябва да спреш на едно място. А защото си слаб и чувствителен, ти спиращ все при същите условия и оттам е твоя гнет и твоя кошмар. Аз по-скоро бих ти помогнала да излезеш от него, отколкото да се върнеш към старото и да се примириш завинаги. Ако ти беше при други външни условия, не щеше да ти е тъй зле. Да имаше вече своя квартира, с твоите неща и книги, да започнеш отново да свикваш с работата си, не би бил тъй самотен и бездомен. Тъй ми е мъчно за това и не зная какво да направя, за да се промени това положение. А ти би могъл много добре да живееш сам. Толкова има в душата ти хубаво, което осмисля часовете ти и те крепи — твоята работа, която трябва и може да ти бъде единичия смисъл в живота, която не се руши с нищо — но ти си нени блуден син и тъй често я изоставяш! Душата ти като светкавица се пречупва и за един миг може да си на противоположния край от онова, което ти е било най-близко — нека е тъй. Ако ти разбираше, че това е защото не си беден и не живееш с едно чувство и желание, а целия свят се пречупва в тебе и че за това си тъмен, и черен, и грозен, и най-хубав, и най-нежен, и силен, стихийно силен и детски слаб и безпомощен — щеше да отърсиш от себе си всички временни грижи и радости и да си над тях. А за да не страдат от твоите пречупвания другите, трябва да си сам. Тогава всичките радости на живота ще са твои, докато ти изчерпиш и захвърлиш, но не за да си разочарован и болен отпосле, а да ги надживееш и отминеш. Аз ще те гледам отстраня и ще те разбирам и ще съм ти близка. Дали сме разделени или заедно, за мене няма значение — никога не можеш да ми бъдеш чужд и безразличен, а аз само когато не съм при тебе, не съм ти враг. Когато и да ме потърсиш, аз ще съм същата. Никога моето светло чувство към тебе не се мени. И в най-ужасната атмосфера между нас чувствавах душата си проясена и колкото повече страдах, толкова повече светлина ме излъчваше. В които моменти през тия три месеца да дойдеше, все същата щеше да ме намериш. Само сега накрая се пречупих в безсилие: Съвсем иначе е твоето отношение към мене. Такъв, какъвто си, ти не можеш всякога да си близък. И затова трябва да не живеем заедно. Аз не бих понесла още веднъж същите катрострофи, а когато сме разделени, те няма да дойдат и ние няма да сме чужди един на друг.

Най-голямата ми мъка от всичко е било, че именно близък човек нимах в твоето лице — че ти можеше да ме изоставиш, да ме предадеш, да ме изложши на поругание, без сам да знаеш това и че от своята мъка пак на тебе трябваше да се оплача и пред тебе да се изплача.

Не мога да пиша — само ми текат сълзите. Право е, че сега не бих понесла ни най-малката нежност от тебе — струва ми се, че от нея би се изляла цялата ми душа в сълзи и след това не бих могла вече да живея.

Не зная дали ще ме разбереш и дали съм казала нещо ясно.

Бъди по-силен — толкова много зависи от самия тебе да бъдеш на двамата

ни по-добре. Аз скоро ще се съвзема и тогава с по-бодра душа ще се явявам пред тебе.

Горещо те целува твоята Дора

София, 18. 920

Бояне,

Има голямо недоразумение между нас. Искам да го изгледа само за да не страдаш от него ти.

Когато не взех наема, мен и през ум не ми мина това, което ти си разбрал. Аз не го взех само защото от това ме боли — нито исках да те обидя с това, щито да ти причиня болка. От моя страна, не можех иначе да постъпя при създаденото вече положение: казваш, че ще останеш в Чам Кория, докато ти се намери квартира. Квартира усилено търсят всичките ти познати. В нашата къща казваш, че вече няма да идваш — значи аз оставам сама в нашите стаи. За какво ми даваш наем тогава? За това, че книгите ти и нещата са още у мене ли? Ето, гук е то, което ме боли. Нима аз не ги пазя с любов и не бдя над тях — дори и над скъсаните твои домашни пантофи, докато не ти бъдат предадени. Аз лично не ще дам никому да се докосне до тях, дори и ако бъдеше пратен от тебе, докато не се върнеш в града. Трябва ли да се плаща за това и има ли земна сума, която би заместила хубавото чувство, с което го правя?

Бъди спокоен. Ти помниш как се разделихме и какво ти говорих. Аз съм все с същото хубаво отношение към тебе. На пътя ти аз никога няма да се явя, но и никога няма да бъда враждебна към тебе. Когато потърся в сърцето си, не намирам ни едно зло, което да съм ти пожелала. Бъди уверен в това и нека никакво недоразумение не ти причинява никога болка. Нареждай живота си, както би било по-добре за тебе и знай, че каквото и да правиш, аз отстрани ще гледам на това не като на хубаво или лошо, а само дали това ти донася малко поколение или още повече мъки.

Нека не ти тежи, че не мога да взема средства за живе[е]не от тебе. Боли ме от това. Не мисли за мене — аз се наредих така, че имам всичко, което ми трябва. Гледай на тебе да е добре, тогава и аз ще съм доволна.

Това е то, което от сърце искам да ти кажа.

Целувам те. Бъди здрав. Дора

Warszawa, 19. I. 922

Мили, скъпи Бояне,

Днес е твоят имен ден и аз те горещо целувам отдалече. Цял ден днес мислих за теб и за Бела. И на двата края на света да бъдете, пак сте ми скъпи и близки и нищо на тоя свят не е в състояние да убие това ми чувство, дори и аз самата не мога.

Снощи ходих самичка на концерт — казвам самичка, защото музика мога само с теб да слушам. Там се докосвам до теб и тъй реално го чувствавам, че не понасям присъствието на никой познат. Да знаеш как ми е добре! Сега виждам как щастливо всъщност се развива нашите отношения. Ние нищо не развалихме един другиму — макар и много да претрадахме — не разрушихме най-хубавото, което помежду ни дълбоко съществува и което чувствавам като красота и в което се прераждам, аз се приближавам до теб — повече те чувствавам и разбирам — за ужас на тия, които мислят, че живота ще ме отдалечи от теб. И сега виждам, че само така, разделени, далеч един от друг — само така ще се докосваме един до друг с онова, което наистина трябва да е същност на нашата обич. Аз казвам „нащата обич“, защото ти не можеш да не ме обичаш. Това го

разбрах снощи на концерта, сама сред цял чужд град — когато те усещах до себе си.

Как хубаво стана, че разрушихме всекидневното между нас! Бъди здрав и не се отказвай от нищо, което може да ти даде дори и най-малката радост. Целувам те, скъпи, скъпи, единичък на целия божи свят до края на дните ми.

Твоя Дора

Душик,

Аз не мога да издържа нашите срещи. Навярно чувството ми и отношението ми към тебе са много дълбоки, чисти и сериозни, за да издържат едно леко и повърхностно докосване, което е помежду ни. На тебе е леко, защото ти малко блягаш, а аз всичко. Аз не мога иначе, това е природата ми. Може би с нов човек бих могла да имам подобни отношения, на които края няма да ме интересува — но след тъй дълъг интимен живот с тебе, това е невъзможно.

И какви са думите и разсъжденията при това, което чувствавам! Въпреки желанието ми, старанието — всичко е напразно — аз не мога да издържа. Сега ми е по-зле, отколкото по-рано. Дори сега ми е най-зле от всякога и не бих могла да ти обясня защо, нито би ме разбрал, нито имам сила за това.

Никакъв друг изход няма освен да не се срещаме никога. За съвместен живот не мога и да мисля, защото добре те зная — то не е за тебе — без свобода ти не можеш да съществуаш. Самата аз не бих желала отново да се изложя на катастрофи. Сегашното положение на разделени и близки — на почувства, подубилост и полусрещи също не е за мене — може би е за модерни пикантни жени, за които в това има нещо ново — аз съм със старите — без искреност, топлина, без дълбоко чувство и сериозно отношение не мога да дишам.

Когато говоря за всичко това, не зная сигурно дали това е причината — но зная, че не мога, а то е най-главното.

За тебе винаги ще се намери кой да се грижи и кой да те обича — няма да си изоставен и това ме успокоява малко. Колко по-добре би било да гледам леко на всичко и да издържа, и да бъда твой близък човек, но какво мога да правя срещу сърцето си и болката му.

И тъй, душик, ще ти кажа сбогом и ще ти се моля да ме пощадяш — да ме не търсиш, а главно — да не ми показваш никога никакво внимание. Снощи исках да прекарам последния път с тебе. Решението ми беше взето вече. Колко бях довольна като вървахме мълчаливо и като се целувахме за сбогом.

Не мисли за мене как ще издържа — така ми е по-тежко. А ще издържа навярно — имам работа, която ме крепи и ще се намери някъде добро сърце, което ще ме успокои. Мен нищо друго и не ми трябва. Нима някой някому дава повече от сърдечна топлина и ласка? Всичко друго трябва човек сам в себе си да има [...].

Аз всичко ще направя, за да се отдалеча и отчуждя от тебе — нека това не ти звучи като враждебност. Това е неизбежно и необходимо и аз си го налагам.

Не ми отговаряй на това писмо. Решението ми нищо няма да отклони, а писмото ти само ще ме тревожи. Не мога вече никакви тревоги да понасям. Сега аз ще ти кажа да считаш, че съм умряла и да живещ извън мене. Това няма да ти бъде трудно и без това извън мене живещ. Малко усилие и ще надвиеш онова „малко“, което още те държи о мене.

Когато ти трябва нещо, пради Николов да ме предупреди да не бъда в къщи. Ако с всичко това ти доставя мъка, прости ми, душик.

Целувам те горещо, горещо и наистина вече за съвсем последен път.

Дора

Есента на 1908 г. Дора Габе прекарва в Добруджа при родителите си, където отира скоро след запознаването с Боян Пенев. От цялата им кореспонденция най-пълно са запазени писмата му от периода на тяхното годеничество. В тези интимни изповеди той не само разкрива чувствата си към младата поетеса, а преди всичко ни прави съпричастни на размисли, които са образец на художествена проза. По това време Дора Габе издава първата си стихосбирка „Теменуги“ и Боян Пенев я осведомява и за хода на печатането, и за трепетите от появилата се в живота му „неземна радост“: „Аз държа здраво в ръцете си преспълнената чаша на нашето щастие и знам, че ни една капка няма да разлея напусто.“ Или: „За мен ти си всичко — ти, неизразима, далечна, близка. . . Аз не знам де е началото на твоята душа и де е края на моята. Аз чувствавам две души, които се стремят мъчително една към друга, обзети от мощен копнеж да се прелеят една в друга. И в тия две души живее аз“ (20. X. 1908). Още по-категоричен е Боян Пенев в отношението си към преживяното от нея до деня на тяхното сближаване. Сега той ѝ чертае друго бъдеще, когато ще разбере, че неинностите в живота им „са всъщност ценности на един всемир“, до които те се „домогват“, за да чувствуват „наоколо си простор и свобода“ (29. XI. 1908).

Ich hatte einst ein schönes Vaterland — стих от „*In der Fremde*“ на Хайне:

Ich hatte einst ein schönes Vaterland.
Der Eichenbaum
Wuch dort so hoch, die Veilchen nickten Sanft.
Es war ein Traum. . .

(Аз имах нявга хубава родина.
Дъбът се вдъи
небе вишеше, кимаха цветята.
То беше сън. . .)*

Посъветвах го да не вмъква тия рисунки в сбирката си — в тези портрети големият наш художник Никола Петров достига до едно незабелязано от Боян Пенев „разнообразие на чувства, преживявания и размисли“. В задълбочената монография на Ирина Михалчева, посветена на художника, се подчертава, че портретите на Пенчо Славейков в стихосбирката „На острова на блажените“ „звучат многоплатново“, че „макар разнообразни като замисъл, те са свързани от стремежа на Никола Петров да превъплъти навсякъде дълбоко човешкото. Някои от тези образи са жизнени и силни, утвърждаващи живота, а други — тъжни и отчуждени“ (с. 71). Явно е, че твърдението на Боян Пенев е субективно.

От същата позиция той съди и за Яворов след злощастната смърт на Мина. Тези писма доизясняват колко сложни са били взаимоотношенията на поета с някои негови съвременници, още повече, че Боян Пенев е от кръга на близките му приятели.

Кореспонденцията на Дора Габе от виенския период е почти цялостно запазена и сполучливо допълва онези моменти от писмата на съпруга ѝ, които остават неосветлени: „Драги Бояне — четем в първото от тях — ниша ти от легло — не мога много да ти пиша, не ми се сърди за това — ще си дойда здрав и тогаз ще ти разкажа двойно повече от онова, което бих ти писала. Надали ще мога да спра в Белград, защото съм много слаба“ (14. XI. 1911); „Много е тъжно днешното ти писмо. Двата дена, през които не си получил нищо, са тия, когато не можах да пиша — лежах. Скоро вече ще си дойда — още 2—3 дена съм в санаториума. Вече нищо не ме боли, но съм уморена и отслабнала, та не мога дълго да ти пиша. Имай още малко търпение и ще мисли тъй леко за мен, както

* Превод Димитър Стоевски.

по писмата. Излизай да се разходиш, развечи се с нещо — памери по някакъв начин времето бързо да мине“ (17. XI. 1911); „Вярвай, миличък, напразно се безпокоиш толкова — аз съм вече добре, утре съм на крака из стаята, а след два дни напушам санаториума. Папа не може да ти пише подробности, защото аз говорих [на] френски с професора. Всичко, което вършихме, бе на място и с никакви рискове. Навярно след 3—4 дена пътуваме. Успокой се и най-търпеливо ме чакай. Много голяма целувка. Дора“ (18. XI. 1911).

Последните няколко години от съвместния живот на Боян Пенев с Дора Габе дават отпечатък на все по-голямо проникване в собствения психически строй. И цялата тази кореспонденция е белег на изключителна откровеност: „Всичките ми нещастия — споделя той пред нея — произлизат от мене, не идат отвън. И виждам, че трябва да се приуча да не очаквам никаква радост, никакви частни от когото и да било — защото никой нищо не може да ми даде“ (22. IX. 1917). След една година отново ще повтори: „Ако страдам, за това съм виновен само аз — такъв е характера ми, той е извор на всичките ми мъчения. Аз имам всичката луда страстност на баща си, неговото недоволство от хората, неговия суров тон — и всичката любвеобилност и нежност на мама, нейната импулсивна жизнерадост и нейната гнетителна, тежка меланхолия“ (10. V. 1918). Оттук и страхът ѝ, че се заравя „съзнателно жив“. Без усилие Боян Пенев прониква в меланхолията си, вижда корените ѝ, обяснява я, но не може да я надмогне. В самопризнанието, че изпраща „мрачни писма“, се долавя и болка, и раскаяние, но отново остава безсилен пред това „постоянно гнетително чувство“. „Аз пиша за Богорова, съставям полска граматика, диря да се самозабравя, да притъпя съзнанието си — изповядва той, — и проклинам оная сила в себе си, която застава душата ми да се превръща в песен и музика, да очаква и да живее винаги с едно неутолено и неутолимо желание. Мъча се да се затворя само в тоя свят, който винаги ми е бил чужд, искам да свикна с него, да победа своята враждебност към него — и в същото време да се простя с всичко, което ми е било някога родствено и близко, да отвърна погледа си и от тая луна, която сега ме гледа през прозореца, и за която Байрон тъй хубаво казва: „Колко много прилича на теб тъгата за миналото! Тъга за едно минало, което никога не е било, за едно бъдеще, което няма да дойде, и за едно детинство, което е отлетяло на сян.“

Макар тези страници да са изпълнени с вътрешно изтезание, не можем да не признаем, че по изказ и самонаблюдение те са между най-проникновените, които някога са създадени в българското епистоларно изкуство.

Арциров ми каза да потърся книгата за Богоров в музея в Прага — става въпрос за „Български народни песни и пословици“, издадена в Будапеща през 1842 г., за която Боян Пенев възлага надежди да се намери във виенските библиотеки или в Унгария, и за която у нас дотогава „никой нищо не е писал“, „макар че е първата българска сбирка“. В друго писмо добавя, че тази книга е твърде ценна и че „само Силвестър Бонар, ако беше жив, можеше да разбере това“. Дора Габе наистина я открива в Прага, откъдето, оценявайки нейната рядкост, я изпращат във Виена „в желязна каса“.

Благодаря ти за писмото и за броя „Пряпорец“ — тъй като Дора Габе споменава, че написаното „тоя път“ по ѝ харесва, става ясно, че се отнася за полемичната статия на Боян Пенев „Нашата критика“ (бр. 60), която е продължение на „Салонна критика“ (бр. 54). И в двете се разкриват естетическите различия между него и проф. М. Арнаудов. По този повод той ѝ пише: „Мен лично не ми е никак приятно да се разправям — чувствавам едно дълбоко, непобедимо отвращение към цялата тая действителност, на която се противопоставям — но още по-мъчително би ми било да мълча. Много стана“ (12. IV. 1918).

Не зная, Бояне, как да ти кажа, че ме плаши твоето душевно състояние — поетесата има предвид основния тон на писмото, изпратено във връзка със смърт-

та на майка му: „Мъчно ми е сега да чувствавам, че още един си е отишъл — и тая заран на гробищата ми се струваше, че плача не над един гроб само — не само над нейния, но и над своя собствен. Другите ли си отиват; аз ли ги оставям — разделяме се чужди, почти враждебни един на друг“ (8. V. 1918).

Свойствено за Боян Пенев е не само да напада; но и да се самонапада. Понякога стига до безпощадна равностетка: „А аз съм все същият — признава той пред Дора Габе, — все с тоя нещастен характер, с същите недостатъци. Струва ми се дори, че каквото имах хубаво, загубих го безвъзвратно — не мога вече нито да се радвам, нито да обичам, нито да вярвам. Всичко трови душата ми. Струва ми се, че пороците ми сега са повече, отколкото преди. Едно само мога — да измъчвам себе си и другите — както измъчвам теб. Ти си по-добра от мен и ще ми простиш.“ Оттук и съзнанието за трагизъм в личностен аспект, колкото и мисълта му да има метафизичен смисъл: „Виждам, че не съм нито на небето, нито на земята, нито в рая, нито в ада, нито при умрелите, нито при живите.“

Последните писма на Дора Габе потвърждават, че в крайна сметка тя води борбата в тези сложни взаимоотношения, но вече за спасяване „един от друг“, защото преходът от предишното дълбоко чувство до „повърхностното докосване“ е толкова опустошителен за нея, че не е по силите ѝ да понесе правствената тежест. В замяна на това тя съумява от една житейска катастрофа да стигне до духовно извисяване на човека, когото обича. Ето защо, когато казва, че и след смъртта му го долавя „в мелодиите на деня“, стиховете ѝ придобиват чисто реално значение, защото това е своеобразна победа над времето.

ПРЕВОДАЧЪТ СТЕФАН СТАМБОЛОВ

НИКОЛАЙ АРЕТОВ

В немалката, но застаряваща литература за Стефан Стамболов политическият деец и революционер властно измества поета и книжовника на по-заден план. А поцялостни наблюдения върху преводаческата му дейност практически липсват не само в аналитичен или оценъчен, но и в чисто фактологически план. И навярно причината е и в самия Стамболов, който горн и изгаря в битките на политическата сцена, често съзнателно загърбил литературното поле. И все пак образът на родения за значителни дела българин не би бил пълен без привличането на усилията му в областта на превода. Защото те разкриват не само възможностите, но и пристрастията му, свързани са с повратни моменти от житейския му път.

До наши дни книжовното наследство на Ст. Стамболов, дори само печатаният му дил, не е установено, вероятно има и несвързани с неговото име публицистични и литературни опити, а сред тях могат да се окажат и някои преводи. Но и това, което може да се установи, не е малко и то заслужава интереса на изследвачите.

Както е известно от разказите на съвременниците и от първите биографии, в Одеса Стамболов попада в среда на „нихилисти“, дори е библиотекар на групата, която скоро била разпръсната. Съществуват сведения, че той не само е четял, но си е водил и бележки, правил е конспекти, превеждал е (поне за себе си) книги с политическо съдържание, народническа литература, художествени творби — „Капиталът“ на К. Маркс, „Государственность и анархия“ на М. Бакунин, Прудон и др.¹ За

¹ Вж. А. Бурмов. Революционната дейност на Ст. Стамболов през 1873-